ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Петреченко Світлани Анатоліївни
на тему «Соціально-психологічні основи адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя»,
представлене до захисту для здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Дисертаційне дослідження Петреченко С.А. присвячене розв'язанню складної та суспільно значущої наукової проблеми – розкриттю соціально-психологічних основ адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя. Актуальність обраної теми не викликає сумнівів. Масштабні воєнні події, значна кількість військовослужбовців, які зазнали тяжких бойових поранень, тривалість їх лікування та реабілітації, зміна фізичного стану, звичного способу життя, соціального статусу, професійних можливостей і системи міжособистісних взаємин актуалізують необхідність наукового осмислення процесів їх повернення до повноцінного життя в суспільстві. Проблема адаптації важкопораненого комбатанта не може бути зведена лише до медичного відновлення чи подолання окремих психотравмівних наслідків. Тяжке бойове поранення створює принципово нову життєву ситуацію, у межах якої особистість вимушена одночасно пристосовуватися до зміненого фізичного стану, переосмислювати власну ідентичність, трансформувати систему життєвих цілей, відновлювати соціальні зв'язки та вибудовувати нові способи взаємодії із сімейним, професійним і суспільним середовищем. Тому дисертаційне дослідження Петреченко С.А. має особливу наукову цінність. Авторка розглядає соціально-психологічну адаптацію важкопоранених комбатантів як складний, багаторівневий і динамічний процес відновлення особистісного та соціального функціонування.

Позитивно слід відзначити, що дисертантка не обмежується аналізом внутрішньоособистісних психологічних наслідків травматичного досвіду. У роботі послідовно простежується ідея про те, що адаптація визначається

взаємодією внутрішніх ресурсів особистості та зовнішнього адаптаційного середовища, що дає змогу розглядати важкопораненого комбатанта як суб'єкта власного відновлення та соціальної реінтеграції.

Наукова проблема, поставлена у дисертації, має міждисциплінарний характер і перебуває на перетині соціальної психології, військової психології, психології травми, реабілітаційної психології та психології сімейних взаємин. Авторці вдалося зберегти соціально-психологічну логіку дослідження, зосередивши увагу на механізмах взаємодії особистості із соціальним середовищем у процесі післятравматичного відновлення.

Перевагою дисертаційного дослідження є його концептуальна цілісність. Авторкою сформовано власне бачення соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів як процесу, у межах якого відбувається реконструкція системи особистісного та соціального функціонування. Заслуговує на увагу запропонована концепція адаптації, відповідно до якої її зміст розкривається через взаємозв'язок процесів: психологічної корекції та відновлення, реконструкції ідентичності, трансформації копінг-стратегій, відновлення сімейної взаємодії, активізації соціальної підтримки, соціальної реінтеграції та подолання стигматизаційних бар'єрів.

Дисертантка розглядає процес адаптації не як лінійний рух від дезадаптації до адаптованості. У роботі показано його динамічний характер, залежність від тривалості періоду після поранення, особливостей фізичного стану, психоемоційного функціонування, наявності соціальної підтримки та можливостей соціального середовища.

Теоретико-методологічна база дисертації має достатньо широкий характер. У роботі інтегровано положення теорій соціальної інтеграції та реінтеграції, концепцій психологічної адаптації, когнітивної оцінки та копінгу, посттравматичного зростання, психологічної ресурсності, збереження ресурсів, біопсихосоціальної моделі, наративної та соціальної ідентичності. Зазначені теоретичні підходи не представлені як механічне поєднання різних концепцій.

Вони використані для пояснення окремих аспектів адаптаційного процесу та поступово інтегровані у загальну логіку авторської концепції.

Особливої уваги заслуговує розроблена здобувачкою структурно-функціональна модель соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. У її межах визначено чотири взаємопов'язані компоненти: особистісно-адаптаційний, емоційно-регулятивний, сімейно-підтримувальний та соціально-реінтеграційний. Структура має теоретичне та прикладне значення, тому що створює можливість комплексної психологічної діагностики адаптаційного потенціалу та визначення індивідуальних напрямів психологічного супроводу.

Слід відзначити розроблення авторкою підходу до взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників адаптації. Об'єктивне адаптаційне середовище представлене системою медичних, соціальних, економічних, правових, організаційних та інституційних умов. Суб'єктивний вимір включає психологічну стійкість, самоприйняття, мотивацію, життєві смисли, самоефективність, емоційну саморегуляцію та інші особистісні ресурси. Результатом дослідження є висновок про те, що ефективність адаптації не визначається виключно рівнем внутрішньої ресурсності особистості або якістю зовнішньої підтримки. Її результативність формується внаслідок взаємодії внутрішнього адаптаційного потенціалу та можливостей соціального середовища.

Емпірична частина дисертаційного дослідження Петреченко С.А. характеризується достатньою масштабністю та логічною організацією. Дослідження проводилося протягом 2020-2026 років, що дало змогу авторці простежити особливості соціально-психологічної адаптації на різних етапах після отримання тяжкого бойового поранення. Авторка застосувала тривимірну логіку дослідження: період гострої післятравматичної фази, етап відносної стабілізації та період подальшої інтеграції у цивільне життя. За допомогою них авторці вдалося уникнути статичного розуміння адаптації та показати її як процес, що має власну динаміку. До дослідження було залучено

важкопоранених комбатантів, членів їхніх родин, психологів та фахівців соціальної сфери, що розширило можливості інтерпретації отриманих результатів, дозволило досліджувати адаптацію з позиції особистості, у контексті її найближчого соціального оточення та системи професійного супроводу.

Методичний апарат дослідження є достатньо різноманітним і відповідає поставленим завданням. Використання психодіагностичних методик, спрямованих на оцінювання соціально-психологічної адаптації, життєстійкості, суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям, депресивності, тривожності, психічних станів, соціальної підтримки та сімейного функціонування, забезпечило комплексність емпіричного аналізу. Слід відзначити розроблення та апробацію авторської методики «Оцінка сімейної взаємодії в процесі соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів». Її застосування дозволило конкретизувати роль сімейних чинників у процесі психологічного відновлення та виявити значення емоційної підтримки, довіри, згуртованості, конструктивної комунікації та готовності родини до спільного подолання кризових ситуацій. Для статистичного аналізу використано комплекс взаємодоповнювальних методів: описову статистику, кореляційний і факторний аналіз, однофакторний дисперсійний аналіз та критерій Вілкоксона для пов'язаних вибірок. Застосований статистичний апарат відповідає логіці дослідження та дозволив встановити окремі взаємозв'язки між психологічними показниками, виявити структурну організацію адаптаційного процесу.

Петреченко С.А. встановила позитивні зв'язки між рівнем соціально-психологічної адаптації та життєстійкістю, суб'єктивним благополуччям; задоволеністю життям, самоприйняттям та соціальною підтримкою. Депресивність, тривожність, фрустрація, емоційний дискомфорт, ригідність і схильність до уникнення визначено як чинники, що ускладнюють адаптаційний процес. Особливу цінність має те, що результати констатувального етапу стали підставою для формулювання теоретичних висновків і для розроблення

інтегрованої програми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів.

Результати формувального експерименту, які засвідчили позитивну динаміку показників соціально-психологічної адаптації, суб'єктивного благополуччя та життєстійкості, зниження рівнів депресивності та тривожності, підтверджують практичну результативність запропонованої програми.

Науковий внесок Петреченко С.А. полягає у формуванні цілісного психологічного бачення адаптації важкопораненого комбатанта, яке виходить за межі традиційного розгляду окремих наслідків бойової травми. Здобутком дисертантки є теоретичне обґрунтування адаптації як процесу відновлення суб'єктності особистості та формування нової життєвої перспективи. Після тяжкого бойового поранення людина стикається з необхідністю фізичного відновлення, потребою знову визначити власне місце у системі соціальних відносин. Змінюються можливості професійної діяльності, характер сімейних ролей, способи взаємодії з іншими людьми, уявлення про майбутнє та власну ідентичність. Тому запропонована у роботі концепція реконструкції особистісної та соціальної ідентичності є змістовним результатом дослідження.

Заслуговує позитивної оцінки й концептуалізація ролі сім'ї як активного соціально-психологічного середовища адаптації. Авторка фактично пропонує розглядати родину важкопораненого комбатанта як систему, яка зазнає адаптаційних змін, що дозволило розширити традиційне уявлення про родину як виключне джерело допомоги пораненому та розглядати її як систему взаємної адаптації. Науково цінними є запропоновані типологія родин за рівнем адаптаційного потенціалу та модель гармонізації стосунків між важкопораненим комбатантом і членами його родини. Окремого схвалення заслуговує дослідження поведінки опікуна. Авторка розглядає її як складну систему емоційних, когнітивних, комунікативних і поведінкових проявів, що можуть сприяти відновленню автономії важкопораненого комбатанта та за певних умов формувати залежність або посилювати психологічну напругу у сімейній системі.

Результатом є обґрунтування соціальної підтримки та громадської активності як ресурсів відновлення суб'єктності. Дисертація Петреченко С.А. виходить за межі індивідуально-психологічного аналізу та демонструє значення суспільного середовища у процесі післятравматичного відновлення.

До найбільш вагомих результатів дисертації належать такі положення.

По-перше, розроблення концепції соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів як багаторівневого процесу відновлення та реконструкції особистісного, психоемоційного, сімейного і соціального функціонування.

По-друге, визначення структурних компонентів адаптаційного процесу та обґрунтування їх взаємозумовленості.

По-третє, розкриття ролі сімейного середовища як основного ресурсу психологічного відновлення та соціальної реінтеграції.

По-четверте, розроблення моделі психологічного забезпечення соціально-психологічної адаптації, яка охоплює діагностико-прогностичний, стабілізаційно-ресурсний, реконструктивно-особистісний, соціально-реінтеграційний та підтримувально-моніторинговий компоненти.

По-п'яте, розроблення та апробація інтегрованої програми соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів, структурованої відповідно до встановлених емпіричних закономірностей.

По-шосте, розроблення авторської методики оцінювання сімейної взаємодії, яка може бути використана у практичній діяльності психологів, що здійснюють супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Заслуговує позитивної оцінки практична орієнтованість роботи. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в діяльності закладів охорони здоров'я, реабілітаційних центрів, структур психологічної підтримки, ветеранських просторів, органів соціального захисту, громадських організацій та інших суб'єктів, залучених до процесу відновлення військовослужбовців.

Практична цінність дисертаційного дослідження Петреченко С.А. визначається тим, що його результати мають потенціал для використання у системі психологічної допомоги важкопораненим комбатантам. Запропонована авторкою програма може бути адаптована відповідно до різних етапів лікування та реабілітації. Її модульна структура створює можливість диференційованого використання окремих напрямів психологічної роботи залежно від актуального стану особистості та її соціального оточення. Практика психологічної реабілітації свідчить, що ефективність індивідуальної роботи з важкопораненим військовослужбовцем залежить від того, яким є його найближче соціальне середовище, наскільки воно готове до змін, чи має достатні психологічні ресурси та чи здатне підтримувати автономію особистості. Запропоновані авторкою моделі сімейного супроводу та гармонізації стосунків можуть стати основою для розроблення спеціальних психологічних програм для членів родин важкопоранених військовослужбовців.

Практичну цінність має ідея безперервного психологічного супроводу, що не завершується після закінчення основного курсу лікування. Адаптаційні труднощі можуть актуалізуватися на етапі повернення людини до сімейного, професійного та цивільного середовища, коли виникає необхідність практичного вирішення проблем автономії, зайнятості, соціальної активності та побудови нової життєвої перспективи. Розроблений у дисертації підхід до поєднання психологічної допомоги, сімейної підтримки та соціальної реінтеграції має значний потенціал для подальшого розвитку системи психологічного забезпечення ветеранів і військовослужбовців, які зазнали тяжких бойових поранень. У дисертаційному дослідженні не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Високо оцінюючи теоретичний рівень, масштабність та практичну спрямованість проведеного дослідження, вважаю за необхідне висловити окремі зауваження та міркування дискусійного характеру.

1. У дисертації значну увагу приділено проявам ПТСР у важкопоранених комбатантів, однак не достатньо конкретизовано авторську позицію щодо місця цього феномену у структурі соціально-психологічної адаптації. У зв'язку з цим доцільно було б уточнити, яким чином визначено вплив симптомів ПТСР на перебіг адаптаційного процесу та чи враховано цей взаємозв'язок під час розроблення запропонованих напрямів психологічної підтримки.

2. Розроблена авторкою програма соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів має комплексний характер і ґрунтується на результатах проведеного емпіричного дослідження. Однак важкопоранені комбатанти є неоднорідною категорією. Вони можуть відрізнятися за характером і тяжкістю поранення, функціональними обмеженнями, тривалістю лікування, психологічним станом, сімейною ситуацією, віком, професійним досвідом та особливостями життєвої перспективи. Тому вагомим є розкриття можливостей подальшої диференціації програми залежно від типу травматичного досвіду, актуального етапу реабілітації та індивідуального профілю соціально-психологічної дезадаптації. Подальший розвиток дослідження у цьому напрямі міг би сприяти створенню варіативних модулів психологічного супроводу та підвищенню рівня індивідуалізації психологічної допомоги.

3. У дисертаційному дослідженні здійснено ґрунтовний порівняльний аналіз сучасних підходів до соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів у різних країнах світу та Україні, запропоновано типологію моделей соціально-психологічної адаптації за домінуючими організаційними характеристиками. Безперечною перевагою представленого підходу є спроба перейти від описового аналізу окремих національних практик до їх систематизації та концептуального узагальнення.

Запропонована типологія охоплює складні, багаторівневі системи ветеранської підтримки, які на практиці нерідко поєднують ознаки декількох організаційних і концептуальних моделей. У зв'язку з цим науковий інтерес становить питання щодо більш чіткого визначення критеріїв, за якими

здійснюється віднесення національних систем до відповідних моделей, розмежування домінуючих і допоміжних характеристик кожної з них, визначення специфіки української моделі, яка, за висновками авторки, формується в умовах одночасного розвитку нормативно-правового, інституційного та практичного забезпечення соціально-психологічної адаптації ветеранів. Додатково слід було б акцентувати увагу на методологічних підставах запропонованої типології та аргументації визначення української системи як перехідної інтегрованої моделі, що сприяло б більш чіткому розкриттю наукової новизни отриманих результатів і посиленню доказовості авторської концепції.

4. У дисертаційному дослідженні авторкою здійснено ґрунтовну систематизацію соціально-економічних чинників, що впливають на процес соціально-психологічної адаптації важкопоранених комбатантів. Проте виникає питання щодо характеру взаємозв'язку та відносної значущості окремих груп цих чинників у структурі адаптаційного процесу. Так, професійна зайнятість, матеріальне забезпечення, житлово-побутові умови, доступність соціальних гарантій та ефективність інституційної підтримки можуть по-різному впливати на відновлення автономності, психологічного благополуччя та соціальної активності важкопораненого комбатанта. Тому доцільним було б більш чітко окреслити, яким чином запропонована класифікація відображає системний характер взаємодії зазначених чинників.

Висловлені зауваження мають переважно дискусійний та рекомендаційний характер, не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження, свідчать про його наукову змістовність, актуальність і перспективність для подальшого розвитку.

Дисертаційне дослідження Петреченко С.А. «Соціально-психологічні основи адаптації важкопоранених комбатантів до мирного життя» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, у якій здійснено комплексне теоретичне й емпіричне дослідження актуальної проблеми сучасної психологічної науки. Основні положення отримали належне висвітлення у 43

наукових публікаціях, серед яких одноосібна монографія, статті у фахових наукових виданнях та публікації, представлені у науково-метричній базі Scopus, матеріали науково-практичних конференцій.

Робота має значне практичне застосування, відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її авторка, Петреченко Світлана Анатоліївна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук (доктора наук) зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:
професор кафедри психології
Уманського національного університету,
доктор психологічних наук,
професор **Олександр САФІН**

В.о.ректора
Уманського національного університету **Олена ЯРОШИНСЬКА**